

Александар З. Стевановић

*„Техноарт Београд“, школа за машинство и уметничке занате,
Београд*

НОМО FANATICUS КАО МОДЕЛ САВРЕМЕНОГ ЧОВЕКА

Сажетак

У овом тексту, аутор се бави феноменом фанатизма, његовим одликама и могућношћу његове критике. У том циљу дефинише 5Е модел и појмове Врховног ауторитета и поља несумњивости. Указујући на субјективне и објективне предуслове за настајање фанатизма, аутор му, као супротност, поставља моралност, схваћену у смислу природне људске диспозиције. Као узрок фанатизма у савременом добу он подједнако види и „тоталитарна“ и „отворена“ друштва. Користећи аргументе дате у философији Имануела Канта, аутор закључује да је фанатизму могуће супротставити се реафирмацијом моралности.

Кључне речи: Фанатизам, Модел 5Е, Врховни ауторитет, поље несумњивости, Кант, „отворено“ друштво

1. УВОД

Као једна од основних одлика савременог доба јавља се бујање и свеprisутност фанатизма. Циљ овог текста, био би, да ову појаву, која већ неко време снажно и континуирано угрожава безбедност човечанства покуша да објасни, и покаже разлоге, унутар којих је могуће, у моралном смислу, успоставити критички валидан однос према њој. Етичка анализа и критика фанатизма као феномена, представљаће тако, окосницу овога рада.

Фанатизам, као појава, стар је вероватно, колико и човек.¹⁾ Као лични став, често представља последње уточиште очајних и немоћних.²⁾ У овом тексту, међутим, неће бити речи о фанатизму, као појединачној појави, већ о фанатизму као друштвеном феномену, односно разлозима, који доводе до његовог настајања.

Он ће, на почетку овог рада, покушати да се дефинише кроз модел, кога ћемо назвати „Модел 5Е“.

2. МОДЕЛ 5Е

Како би се укратко и једноставно објаснило функционисање фанатичне личности, на овом месту ћемо покушати да одредимо, које су њене основне карактеристике. У том контексту, навешћемо пет основних одлика, које чине суштину фанатизма као животног става, а то су:

- Етичка супериорност
- Ексклузивност
- Ефикасност
- Ентузијазам
- Емотивни блок

2.1. Етичка супериорност

Не постоји ниједан фанатични покрет, било религијски, било идеолошки, а да своје „вјерују“ није заснивао на потпуној убеђености у сопствену етичку супериорност.³⁾ У том смислу, морална догма у фанатизму сачињава основну потпорну снагу, а „нови морал“, као основа ентузијастичког осећања етичке супериорности једног фанатика, представља чврсту тачку, уз помоћ које он жели да помери свет.

1) У Старом завету може се јасно сагледати да се било које злодело људи над људима може оправдати као последица „Божје заповести“.

2) Израз тога представља гноса Ивана Мажуранића: „Бој се оног које свико, без голема мријет јада“.

3) „Етичко-морална валоризација револуције „прекратка“ је у односу на револуцију као свој евентуални „предмет“ не само „методички“, него прије свега повесно-смислено, дакле, управо оно и онолико, колико револуција *битно прекорачује* хоризонт, у којему се етика и морал једино могу појавити...“ Milan Kangrga, *Etika ili revolucija*, Nolit, Beograd, 1983, стр. 15. Са друге стране, довољно је само обратити пажњу на утицај који у политичком дискурсу у САД и данас имају основне поставке тзв. „Manifest Destiny“ формулисане још средином 19. века.

Било да је у питању остварење „Божије државе“ Средњег века, „бескласног друштва“ Новог доба, или „владавине људских права“ и „Исламског калифата“ савременог света, ми јасно видимо да је свест о сопственом праву да се учини све оно што се сматра да је исправно, код једног фанатика заснована на убеђености у потпуну моралну супериорност у односу на друге људе и њихове моралне вредности. Из оваквог става настаје други елеменат, важан за разумевање фанатичне личности, а то је ексклузивност.

2.2. Ексклузивност

Идеја једне фанатичне организације, увек је повезана са снажним осећањем припадности нечему што је „по себи“ добро. Ово осећање, једног фанатика, у сопственим очима издваја из онога што бисмо условно могли да назовемо „обична људска заједница“ и поставља га у врло специфичан положај према њој.⁴⁾ Ова ексклузивност често претпоставља и тајност рада фанатичког покрета, као и системско ограничавање његовог попуњавања искључиво „подобним“ људима (такозвана „селекција одозго“).

Тако је једна од основних особина фанатизма, „месијанство по сваку цену“, односно покушај да се сопствени систем вредности, независно од средстава, које би у том циљу требало употребити, и евентуалне потребе добровољног прихватања од стране других, примени опште и на све. Ова делатна страна фанатизма отвара пут ка објашњењу наредног сегмента, потребног за његово разумевање, а то је ефикасност.

2.3. Ефикасност

Оно што фанатика раздваја од особе, која верује у апсолутну исправност сопственог система вредности је то, што фанатик сопствени систем вредности по сваку цену жели да „натури“ другима. Управо у овој тежњи, огледа се сам чин његовог друштвеног деловања. Било да је у питању религиозни и револуционарни покрет или професионални задатак, потреба да се постојеће стање у потпуности уподоби жељеном циљу или систему вредности представља бескомпромисни напор једног фанатика. У таквом животном ставу, појединац и његова личност, посматрају се увек, само као

4) У историографији Друге Југославије често цитирана реченица са Бомбашког процеса 1928.г., изговорена од стране Јосипа Броза Тита: „Ја се не ћутим кривим и ако признајем оно, за што ме тужи Д. о., јер не сматрам овај суд компетентним, већ само суд Партије“ представља пример оваквог назора (*Bombaški proces – Transkript suđenja Titu 1928*, Internet, <http://www.princip.info/2016/10/11/bombaski-proces-transkript-sudenja-titu-1928/#>, 02/05/2017).

средства за досезање претпостављеног „вишег“ циља. У том контексту, у било ком виду фанатизма потребно је развити специфично душевно расположење, као предуслов за стварање таквог става. Ово расположење, чија снага често представља најснажнији разлог припадања одређеном фанатичном покрету назива се ентузијазам.

2.4. Ентузијазам

Ентузијазам представља специфично душевно стање одушевљења и убеђености, путем кога се одређени чин или систем вредности саме себи представља и доживљава као једино могућ и исправан, а сопствена личност подређује остварењу тога чина или система вредности.⁵⁾ Будући да је ентузијазам, као такав, одлика, пре свега, дечијег погледа на свет, у коме се исправност за сопствени чин заснива на самој жељи да се он оствари, без икаквих даљих разматрања, оно што чини специфичну одлику фанатичне личности, јесте њена „инфантилност“, односно незрелост. У том смислу, као носиоци фанатизма, најчешће се јављају управо млади људи или „инфантилне“ особе у годинама, код којих је могуће побудити бескомпромисно „одушевљење“ према одређеном циљу.⁶⁾ Као последица „ентузијазма“ и убеђености у апсолутну вредност онога што се чини, у фанатизму се јавља једно специфично стање, које бисмо могли да назовемо „емотивни блок“.

2.5. Емотивни блок

Природна особина, која омогућава постојање људске заједнице као такве, јесте саосећање људи једних према другима, или оно, што се у новије време, у психолошкој терминологији назива „емпатијом“⁷⁾.

- 5) Успостављајући везу између ентузијазма и фанатизма, Имануел Кант (*Immanuel Kant*), у својој *Антропологији*, наводи *Есеј о људском разуму* Џона Лока (*John Locke*): „Ово ја узимам да је прави ентузијазам, који, иако се не заснива ни на разуму ни на божанском откровењу, већ изниче из таштине прегрејаног или охолог мозга, ради међутим, тамо где једном заузме место, моћније на наговор и акцију људи, него иједно од оно двоје, или оба заједно.“ (*John Locke (1689), An Essay Concerning Human Understanding IV.XIX.7*, превео А. С.) *Immanuel Kant Anthropology from a Pragmatic Point of View*, Cambridge University Press, New York, 2009, стр. 20.
- 6) Интересантан је податак везан за Народно ослободилачки покрет у II светском рату, да су „омладинци сачињавали око 75% припадника оружаних формација“ *Група аутора, Војна Енциклопедија*, Изданје редакције Војне енциклопедије, Београд, 1973, V, стр. 788.
- 7) „За мене, емпатија је искра људске бриге за друге људе, лепак који социјални живот држи заједно. Она може бити крхка, али је без сваке сумње издржала целу еволуцију и вероватно ће бити тако док год буде било људске врсте.“ *Martin Hofman, Empatija i moralni razvoj*, Dereta, Београд, 2002, стр. 12.

Код фанатика је, по правилу, емпатија селективно заступљена, односно, његово саосећање према другим људима ограничено је на припаднике сопствене заједнице, док се према другима примењује искључиво у функцији њихове подобности за испуњење постављеног циља. У том смислу „идеални фанатик“ и вредност сопственог живота и личности посматра кроз призму улоге, коју би, у остварењу претпостављеног фанатичног циља, требало да одигра, тако да се примери самоубиства (саможртовања) ради „вишег циља“, у испољавању фанатизма јављају релативно често.⁸⁾

Емотивни блок према другим људима, огледа се и у способности фанатика да над припадницима „осталих“ чине масовне злочине, не доживљавајући у том тренутку неку посебну трауму.⁹⁾

После изведеног разматрања, шта би из „Модела 5Е“ могло да се закључи?

Основну последицу фанатичног душевног расположења објашњеног овде путем Модела 5Е, представља нешто, што, у овом контексту, можемо да назовемо шестим Е, а то је: *еутаназија савести* једног фанатика, која чини могућом потпуну инструментализацију његове личности.

3. ЕУТАНАЗИЈА САВЕСТИ КАО ОСНОВНА ОДЛИКА ФАНАТИЗМА

Под савешћу се овде подразумева свест човека о учињеном рђавом чину, коју прати осећање кривице. Савест, као свест о моралној исправности сопствених дела одлика је зрелости одређене личности, односно њене самосталности у моралном просуђивању, путем личне способности да, пре свега, сопствене чинове просуђује као добре или зле. Путем савести човек је у стању да непристрасно и праведно оцени сопствену моралну вредност и, схвативши погрешке, ради на сопственом моралном усавршавању. У том смислу, савестан човек своје морално усавршавање никада

8) Поред познатих случајева бомбаша самоубица, у то би свакако требало укључити и свесно и добровољно самоисцрпљивање на послу са смртним исходом, које се у Јапану назива „кароши“.

9) По том питању су, због непосредног учешћа здравствених радника, који би, по природи посла, требало да показују хуманост и саучешће, поред познатих активности спровођених у нацистичкој Немачкој на еугенском програму и коначном решењу тзв. „расног питања“, „интересантни“ и примери еугенског програма у САД у првој половини 20. века, опити америчких лекара, вршени над људима у циљу утврђивања утицаја пеницилина на развој полних болести у Гватемали 1946 – 48. г., као и убијање отетих Срба операцијама одузимања виталних органа, вршено на територији Албаније у току рата на Косову 1999. године.

не може доживети као „завршен процес“,¹⁰⁾ јер у сопственој савести јасно и недвосмислено проналази поступке, за које би могао да каже да би волео да их је учинио другачије или их није учинио уопште. Савестан човек за себе никада не може да нађе нешто, што бисмо могли да назовемо „потпуно оправдање“.

Фанатик, напротив, увек и за сваки свој чин поседује „потпуно оправдање“, односно, све што он чини у циљу остварења своје идеје, у његовим очима представља апсолутно исправно дело.¹¹⁾ У неком смислу, фанатик, у домену испуњења постављеног циља, себи придаје божанске прерогативе. Сама појава осећања кривице због учињених (не)дела, код фанатика се критикује као „морална слабост“ и „неспособност“, коју би требало одлучно одбацивати.

У том смислу, фанатик често представља „злочинца у доброј намери“, односно особу која сама по себи не жели да чини никаква зла, али сматра да се поступци или догађаји које би „обичан“ човек осудио као зле, могу оправдати тиме, што постижу циљ, који својом вредношћу надилази и оправдава цену свих, у очима „обичних“ људи почињених злочина и несрећа.¹²⁾

На који начин фанатик може да оправда овакво становиште?¹³⁾

Он то чини пре свега тиме што *потпуно и безусловно верује* да је циљ, који жели да оствари једини могућ и исправан, и на ос-

10) То је један од разлога због којих Кант уводи постулат о бесмртности душе као потребу чистог практичког ума. Imanuel Kant, *Kritika praktičkog uma*, BIGZ, Beograd, 1979, стр. 139.

11) У којој мери се у условима таквог погледа на свет злочин може сматрати пожељним, чак и награђивати, говори указ Државног комитета одбране СССР, којим се, на потврду Ј. В. Стаљину шаље пројекат о награђивању 120.000 припадника снага безбедности (НКВД, НКГБ и „Смерш“) за извршену депортацију 650.000 Чеченаца, Ингушета, Калмика и Карачајеваца и предвиђену депортацију Балакирјеваца у источне области СССР за време Другог светског рата. Ове депортације људи, жена, деце и старих извршене су у веома тешким условима и уз велики број жртава. Места на које су ови људи пресељени нису била припремљена за њихов прихват, што је резултовало страховито великим бројем накондно умрлих. Дмитрий Волкогонов, *Триумф и трагедија: политически портрет И. В. Сталина*, Ново дело, Београд, 1989, стр. 258.

12) Познат Макијавелијев став да политички циљ диктира потпуну слободу у употреби средстава (Niccolo Machiavelli, *Vladar*, Zora, Zagreb, 1952, стр. 40), преточен касније у изреку „Циљ оправдава средство“, представља чисту максиму таквог мишљења. Понекад се, међутим, превиђа, да је још Платон у својој *Држави* формулисао принцип дозвољене лажи, манипулације, убистава и државног терора зарад општег добра (Platon, *Država*, BIGZ, Beograd, 1976, стр. 98, 148 и др.).

13) Овде нам није циљ да створимо контрааргумент проблему фанатика, који је изнео Хер (R. M. Hare), у својој књизи Слобода и разум (R. M. Hare, *Freedom and Reason*, University press, Oxford, 1972, стр. 157), већ пре да покажемо једну физиологију путем које фанатик може доћи до свог непроменљивог убеђења.

нову *те вере* сопствену личност и њен интегритет у потпуности подређује његовом остварењу.

Фанатик ни једног тренутка не сумња (односно не жели да сумња) да је оно што ради исправно и управо то доводи до тога да не постоје границе онога што је спреман да учини зарад остварења свог циља.

Али на који начин, и то је овде кључно питање, човек може да изгради такву безусловну веру?

Пре свега, требало би нагласити (1. Е) да је овде оно у шта се верује, нека појмовно формулисана догма или доктрина, која поседује снажан убеђивалачки потенцијал. Међутим, ниједна доктрина или догма, нема сама по себи никакав убеђивалачки потенцијал, већ је он везан за постојање специфичне ситуације на коју та догма представља одговор.

У том смислу, требало би указати на чињеницу, да фанатизам увек настаје, као последица потребе, да се нешто тренутно постојеће у потпуности уништи или преобрази. Фанатизам тако, настаје из одређене потребе и поставља одређени крајњи циљ. У свом анти-моралном систему вредности фанатик спољашњи циљ покрета коме припада представља као *унутрашњи крајњи циљ сопствене личности по себи*.

Модел 5Е назначио нам је одређене факторе, од којих се једни заснивају на субјективној пријемчивости, а други своје порекло црпу из објективних околности. Што се тиче примарног стања субјективне пријемчивости, оно базично произилази из стања дуготрајног незадовољства, чији се узрок перципира као спољашњи и последица нечијег намерног деловања.

Изузетна интимна снага прихваћености, сигурности и јединства воље, који се осећају у ентузијастичкој припадности фанатичким организацијама, чине да субјективно осећање незадовољства и угрожености код новонасталог фанатика ишчезава, а потреба за исказивањем захвалности због промењеног стања, у њему развија жељу да се за своју новонасталу заједницу жртвује.

У том тренутку ми видимо да је вера фанатика у сопствену догму или доктрину безусловна управо стога, што је унутар фанатизма тај појединац пронашао лично уточиште – он *жели* да престане да размишља о исправности сопствених дела, како би могао да поверује у безусловну исправност догме, коју доживљава као остварење сврхе сопственог постојања. Он одлуком слободне воље преноси морални интегритет у чињењу сопствених дела са себе, на институцију фанатичког покрета коме припада, у циљу остварења његове догме, као *највећег добра по себи*.

На овај начин, снагом сопствене вере у потребу остварења фанатичке доктрине као највећег добра, појединац „искључује“ личну способност самосталне процене исправности сопствених дела (савест) и подређује се остварењу вишег циља, као носиоцу сопственог моралног интегритета.

Овом еутаназијом савести, фанатик у моралном смислу постаје мртав, јер је самоуништењем сопствене слободе деловања, и везивањем за нелични критеријум моралног интегритета путем безусловне вере у њега, сопствену личност учинио средством остварења нечег другог, а не сврхом по себи. На овај начин, фанатик, свесним чином, самога себе, ставља у стање слично лудилу или болести зависности, у којима је моћ моралног просуђивања слободне људске воље суспендована ради неког циља, за који се верује да је „по себи“ ¹⁴⁾ *нужан*.

4. ПОЉЕ НЕСУМЊИВОСТИ И ВРХОВНИ АУТОРИТЕТ КАО ЊЕГОВ НОСИЛАЦ

Из свега наведеног можемо да закључимо како је последица фанатичког мишљења изграђивање једног стања *тоталне вере*, односно нечега, што ћемо овде назвати „поље несумњивости“.

„Поље несумњивости“ представљало би однос уверености фанатика у одређену вредност, доктрину или знање, као једино могуће, исправне и оствариве. У свом колективну виду „поље несумњивости“ представља суштинску обједињујућу снагу припадника фанатичког покрета.

Оно што је нужно потребно за успостављање једног „поља несумњивости“, као носеће идеолошке матрице фанатизма, јесте институција Врховног ауторитета, којим се оно поставља у реалности.

Интересантно је, да је у тзв. тоталитарним друштвима, носилац врховног ауторитета власти, по правилу, био појединац (папа, диктатор, проповедник), чак и када је формално, као врховни ауторитет фигурирала институција (црква, партија, верска заједница), док је у тзв. „отвореним“ друштвима, превладало постојање нечега што бисмо могли назвати „дифузни ауторитет“, у коме се Врховни ауторитет преноси колективним деловањем унутар заједнице, а

14) То, међутим, не чини фанатика пред судом других људи морално и правно неодговорним, јер је ово уништење сопственог моралног интегритета, као и у случају болести зависности (за разлику од душевне болести), плод његове слободне одлуке, а тиме и сви чинови, који буду настали због ње.

његова права унутрашња хијерархија остаје често скривена и активним члановима.¹⁵⁾

Релативно је лако, на фону „тоталитарних“ друштава 20. века посматрати, на који начин Врховни ауторитет, као морални идеал, функционише. По правилу, појединцу, који је носилац Врховног ауторитета (у Европи 20. века екстремне примере представљају Хитлер, Стаљин и Енвер Хоџа, а у блажем Франциско Франко, Николае Чаушеску, Јосип Броз Тито и неки други високи руководиоци социјалистичког блока, као Тодор Живков), придају се „божански прерогативи“. Ови појединци се квалификују као „генијални“, „јединствени“, „непоновљиви“, „највећи“ итд., како би се успоставио јасан критеријум нужности њихове опште прихватљивости „по себи“. Са овим особама, по правилу, идентификују се читаве заједнице којима припадају.¹⁶⁾ Врло често се у њихову част организују манифестације, које по својој интенцији подсећају на религиозне светковине, са основним циљем потврђивања Врховног ауторитета и јачања „тоталне вере“ у њих. Иако су се саме те особе, по начину свог функционисања и владања међусобно веома разликовале, друштва и државе, којих су били носиоци, имали су и неке изузетне сличности¹⁷⁾ управо зато, што су, по својој структури, биле високо фанатизујуће заједнице.

Оно што се, међутим, често превиђа јесте – да су и савремена тзв. „отворена“ друштва,¹⁸⁾ и поред свих, формално прокламованих слобода, по свом карактеру, заједнице у којима фанатички облик

15) Тај „ауторитет без истакнутог вође“ се може лепо видети у начину функционисања Покрета за права црнаца у САД средином 20. века, деловања покрета „Отпор“ у СРЈ 2000. године, али и борби поборника Исламског калифата у скорије време. Постоје, међутим, и индиције, да су још почетком 18. века овако функционисала и нека прототајна удружења од којих су настали данашњи Слободни зидари (Bela Hamvaš, *Scientia Sacra*, Draslar partner, Beograd, 2012, стр. 75).

16) Узмимо нпр. изјаву Рудолфа Хеса: „Немачка је Хитлер, Хитлер је Немачка“ изречену на конгресу НСДАП-а у Нирнбергу 1934. г. (пропагандни филм Лени Рифенштал „Тријумф Воље“).

17) „Страх, који је поништавао морални интегритет појединца у тим друштвима је по правилу изазивао отуђивање људи једних од других, масовну појаву користољубља и политиканства и морално медиокритетство и деградацију“ Александар Стевановић „Зашто не би требало помињати могућност револуције и потребу за њом“, *Политика*, Београд, 14. новембар 2016, стр. 13.

18) Основну одлику једног отвореног друштва, према Карлу Поперу (*Karl Popper*), представља његова „апстрактност“, односно способност људи, да уз помоћ безличних, пре свега пословних односа, успоставе једну врсту социјалног кретања, која им дарује „отвореност“, у смислу, непредреджености места, које заузимају у својој заједници и моћи да слободно поставе циљеве и вредности. Услед тога је, у отвореном друштву присутна и стална тензија, јер се борба за остварење личних циљева и социјални положај одвија у компетитивном односу према осталим припадницима заједнице (Karl Popper, *The Open Society and Its Enemies*, Routledge & Kegan Paul, London, 1977, I стр. 174). (У

мишљења и начин успостављања вредности представља владајућу парадигму.

„Отворена“ друштва, по својој суштини, представљају агломерације фанатизованих „удружења“¹⁹⁾ (политичких партија, привредних корпорација, невладиних организација, криминалних заједница итд.), које се у оквиру јединственог правног система државе боре за остваривање политичке моћи (у смислу моћи постављања сопственог Врховног ауторитета као у једном друштву владајућег), у стању отворене тржишне утакмице.

Фанатизам тзв. „тоталитарних“ друштава заостао је и био поражен фанатизмом тзв. „отворених“ друштава, управо стога, што је „дифузност“ Врховних ауторитета у тим друштвима стварала привид моралне слободе.²⁰⁾

Као потпуни успех једног фанатичког покрета може се сматрати увођење целокупне заједнице у стање „тоталне вере“ у вредност његових циљева. У том смислу, Врховни ауторитет није само институција, која носи највећу одговорност у остварењу прокламоване фанатичке доктрине, већ и отеловљење „тоталне вере“ као такве, односно сам извор „поља несумњивости“, којим се успоставља и једна, по себи нељудска особина, особина моралне непогрешивости.

„Поље несумњивости“ представља извор моћи Врховног ауторитета, а његово ширење императив фанатичког покрета. То значи да је крајњи циљ сваког фанатизма уништење моралности као природног стања човека и успостављање „тоталне вере“ у његов Врховни ауторитет, као псеудоморални идеал.

том смислу, под отвореним друштвом, могли бисмо да подразумевамо друштво, које се заснива, пре свега, на протестантском систему вредности.)

- 19) „Међутим, нема бољег израза за ауторитет читавог букета посредничких група које се налазе између појединца и државе осим јасног, али доста академског израза грађанско друштво.“ Frensis Fukujama, *Sudar kultura*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1997, стр. 280.
- 20) Довољно је само указати на рекламу и маркетинг (потребу да се популарише несумњива вредност некога или нечега) и за њих везану појаву брендова као друштвени феномен, и закључити да су друштва у којима постоји потреба да се на тај начин директно утиче на слободу избора појединца, у ствари друштва у којима фанатизам функционише као генератор политичке (у овом случају привредне) моћи.

5. *HOMO FANATICUS* ИЛИ УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Могли бисмо, после свих претходних разматрања, да покушамо да успоставимо критички валидан однос према свеprisутном напору претварања човека у *Homo fanaticus*-а.

Основна одлика моралности у човеку представља стање сталног самопреиспитивања у учињеним делима, да ли су она зла или добра, исправна или не. Тако се циљ моралности састоји у личном напору самоусавршавања, односно, континуираном развоју добронамерности, као посебиприпадајуће настројености.²¹⁾ Јасно је, да је то један инфинитезималан циљ, и да се, у напору његовог остваривања, човек развија као морално биће у својој доброту. На овај начин, човек циљ моралности развија собом, у оквиру сопствене личности, чија се морална настројеност (добронамерност) посматра као услов постојања моралности саме. У узрастању моралног самоусавршавања централну тачку представља свест о сопственој грешности (моралној погрешивости), учињеним злим делима и понижености, као душевном стању, на основу кога се моралност, као чин људске воље успоставља. Вера у морално савршеног човека, као основа обрасца унутрашњег моралног идеала, представља, по Канту,²²⁾ темељ религије, путем које се, у вери, успоставља контекст могућности моралности саме. Ова вера, међутим, као централни циљ моралности посматра човечију личност у њеном моралном савршенству, а самим тим и њу као носиоца саме сврхе људског постојања, и његову једину праву вредност. Та вера се супстанцијално разликује од вере једног фанатика.

Фанатична антморалност, као што смо имали прилике да видимо, успоставља зависност и подређеност људске личности, неком спољашњем циљу, а остварење тог циља, фанатик посматра као по себи вредност. Путем Модела 5Е, ми смо могли да видимо, на који начин фанатизам обогаљује људску личност, разарајући њену моралну, унутрашњу по себи вредност, чинећи је пуким инструментом, неке споља наметнуте сврхе.

21) Прва заповест свих дужности према себи самом је – „Спознај (истражи, докучи) себе самог не према твојој физичкој савршености (подобности или неподобности за разноразне сврхе које су ти по вољи или заповеђене), него према моралној, у погледу твоје дужности – твог срца – да ли је добро или зло, да ли је извор твојих радњи чист или нечист, и што се, било као првобитно припадајуће супстанцији човека или као изведено (стечено или примљено) може приписати њему самом и припадати моралном стању.“ Имануел Кант, *Метафизика морала*, Издавачка књижарница Зорана Станојевића, Сремски Карловци – Нови Сад, 1993, стр. 241.

22) Immanuel Kant, *Religija unutar granica čistog uma*, BIGZ, Beograd, 1990, стр. 56–57.

Оно што посебно застрашује, јесте чињеница, да фанатизам представља „моторну снагу“ друштвеног напретка у великој већини тзв. „развијених“ друштава. Способност једног друштвеног система да свом члану постави неупитне Врховне ауторитете, чини основу могућности његове касније „функционалне употребљивости“, путем вере у потпуну исправност споља постављених циљева и моралну непогрешивост њиховог остваривања.

Ово успостављање Врховних ауторитета у оквиру „савремених“ друштава развија у њима једно специфично стање *егоцентричне религиозности*.²³⁾

Уништењем моралности у човеку његовим фанатизовањем, ствара се оруђе чија је могућност (зло)употребе безгранична. Када се лична моралност слободном вољом претвори у безличну подређеност општем циљу, злочин, практично, постаје неминован. Пример „тоталитарних“ друштава то јасно показује.

Међутим, иако је фанатизам у тзв. „отвореним“ друштвима, наизглед распршен и разломљен на дифузне Врховне ауторитете, чиме је у њима онемогућен појединачни непосредни утицај било кога од њих на слободу личности, капацитет укупне фанатизације појединаца у овим друштвима, толико је велик, да их је, у њиховом политичком деловању према „другима“, учинио једним од највећих масовних злочинаца у савременој историји човечанства.²⁴⁾

„Отворена“ друштва, у политичком пројекту наметања сопствених вредности као Врховног ауторитета, представљају, данас, основ фанатизације човечанства, било као његови носиоци, било као изазивачи (Авганистански талибани, Исламска држава на Блиском истоку, индиковани грађански немири и политички преврати у великом броју земаља). Основни модел њиховог деловања у савременој политици, јесте оправдање злочина, као *морално исправног чина*, путем постојања Врховног ауторитета, који то оправдање обезбеђује.²⁵⁾

23) Ова врста вере у сопствену изузетност, у односу према „осталима“, представља потпуни антипод вере у могућност остварења сопственог моралног савршенства, путем свести о идеалу, чијем се досезању тежи, а који, недостигнут, важи како за нас, тако и за све људе, без разлике.

24) Набрајање жртава тзв. католичких, протестантских и секуларних земаља (земље социјализма, фашизма и нацизма) у историјском периоду од крсташких ратова до данас, по себи је, немогуће, али се из експанзије и културног геноцида, који је, у том периоду извршен, могу сагледати стравични обриси једног недела, извршеног у име добра, путем фанатичне вере у сопствену исправност. Од друге половине 20. века до данас, тзв. „отворена“ друштва представљају основне актере војног и економског тероризма над „осталима“.

25) „Чехословачки председник Вацлав Хавел је изјавио да је рат на Косову вероватно био први рат опште вођен у име моралних вредности, а не националних интереса.“ Mark

Морали бисмо сада да се запитамо једно – Како се фанатизам може зауставити?

Фанатизам, као потпуна убеђеност у исправност сопственог става није подложен спољњој критици,²⁶⁾ али, по себи, представља последицу избора слободне људске воље, и тиме се разликује од болести зависности или психопатолошког стања. Под одређеним условима, фанатик може и престати да истрајава на сопственој убеђености, јер она представља последицу његове слободне одлуке.

То се понекад догађа после слома напора фанатичког покрета, као таквог.²⁷⁾

На основу изјава оптужених на суђењу ратним злочинцима у Нирнбергу и другим местима, види се да су они, по правилу, узрок за злочине, које су неоспорно починили, тражили не у себи, него у вишим ауторитетима и околностима, у којима су морали да раде.

Са друге стране, и држање појединца, жртве злочина, може понекад, директно утицати на измену фанатичне настројености.

Држање Светог Вукашина новомученика Јасеновачког пред његовим целатом, изазвало је у овоме стање потпуног растројства и онеспособило га за даље чињење злочина.²⁸⁾

То значи, да у случају постојања природне моралности и савести, та дела не би, у облику систематски планираних, припремљених и изведених масовних преступа и злочина уз учешће сразмерно великог броја актера у њиховом извођењу, могла да буду почињена.

У том смислу, уништавајућем утицају фанатизма данас, могуће је супротставити се реафирмацијом моралности као природне диспозиције човека, путем успостављања критеријума на основу кога се фанатизам може јасно и недвосмислено издвојити у контексту друштвених околности, а затим критиковати на основу опште разумљивих и чврстих аргумената. Један такав критеријум и такве аргументе, могуће је пронаћи у филозофији Имануела

Amstuc, *Međunarodna etika*, Službeni glasnik, Beograd, 2008, стр. 49.

26) О томе видети на горњем месту поменути проблем фанатика, изнесен у Херовој књизи Слобода и разум.

27) О реакцији високог есес официра, на рушење крематоријума III у Аушвицу на крају рата, пред надирућом Црвеном армијом, прочитати сведочење Ђорђа Лебовића у Јаša Almudi, *Živi i mrtvi: razgovori sa Jevrejima*, Nezavisna izdanja Slobodana Mašića, Beograd, 2002, стр. 310.

28) Жарко Видовић, *Богословско сећање затвореника Јасеновца на Светог Вукашина са предговором редакције „Видослова“*, Internet, www.jasenovac-info.com/biblioteka/sveti_Vukasin.html, 01/05/2017.

Канта. Са становишта недвосмислене афирмације људске личности, као носиоца неотуђивог моралног интегритета, философија Имануела Канта представља снажну теоријску одбрану природне моралности, спрам укупне друштвене фанатизације нашег доба. Савремени фанатизам, који своје базичне корене има у католичко – протестантском духовном концепту²⁹⁾ могуће је, на основу непосредне одговорности коју људска личност има за свој однос према Богу, критиковати и са становишта морала и философије Православља.

ЛИТЕРАТУРА

- Видовић Жарко, *Богословско сећање затвореника Јасеновца на Светог Вукашина са предговором редакције „Видослова“*, Internet, www.jasenovac-info.com/biblioteka/sveti_Vukasin.html, 01/05/2017.
- Волкогонов Дмитрий, *Триумф и трагедија: политически портрет И. В. Сталина*, Ново дело, Београд, 1989.
- Кант Имануел, *Метафизика морала*, Издавачка књижевница Зорана Станојевића, Сремски Карловци – Нови Сад, 1993.
- Свети Јустин Поповић, *Философске урвине*, Издање манастира Свете Ђелије, Београд, 1987.
- Стевановић Александар, „Зашто не би требало помињати могућност револуције и потребу за њом“, *Политика*, 14. новембар 2016, стр. 13.
- Almudi Jaša, *Živi i mrtvi: razgovori sa Jevrejima*, Nezavisna izdanja Slobodana Mašića, Beograd, 2002.
- Amstuc Mark, *Međunarodna etika*, Službeni glasnik, Beograd, 2008.
- Bombaški proces – Transkript suđenja Titu 1928*, Internet, <http://www.princip.info/2016/10/11/bombaski-proces-transkript-sudenja-titu-1928/#>, 02/05/2017.
- Fukujama Frensis, *Sudar kultura*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1997.
- Grupa autora, *Vojna Enciklopedija*, Izdanje redakcije Vojne enciklopedije, Beograd, 1973.
- Hamvaš Bela, *Scientia Sacra*, Draslar Partner, Beograd, 2012.
- Hare R. M., *Freedom and Reason*, Oxford University press, Oxford, 1972.
- Hofman Martin, *Empatija i moralni razvoj*, Dereta, Beograd, 2002.
- Kangrga Milan, *Etika ili revolucija*, Nolit, Beograd, 1973.

29) „У самој ствари, протестантизам није ништа друго до генерално примењени папизам, чије је основно начело спроведено у живот од стране сваког човека посебно. По примеру непогрешивог човека у Риму, сваки протестант је поновљени непогрешиви човек, јер претендује на личну непогрешивост у стварима вере. Може се рећи: протестантизам је вулгаризовани папизам, али лишен мистике, ауторитета и власти.“ Свети Јустин Поповић, *Философске урвине*, Издање манастира Свете Ђелије, Београд, 1987, стр. 68

Kant Imanuel, *Kritika praktičkog uma*, BIGZ, Beograd, 1979.

Kant Imanuel, *Religija unutar granica čistog uma*, BIGZ, Beograd, 1990.

Kant Immanuel, *Anthropology from a Pragmatic Point of View*, Cambridge University Press, New York, 2009.

Machiavelli Niccolo, *Vladar*, Zora, Zagreb, 1952.

Platon, *Država*, BIGZ, Beograd, 1976.

Popper Karl, *The Open Society and Its Enemies*, Routledge & Kegan Paul, London, 1977.

Aleksandar Stevanovic

HOMO FANATICUS AS A CONTEMPORARY MODEL OF A HUMAN

Resume

In this paper, the problem of fanaticism as a social phenomenon has been analyzed and criticized from a standpoint of a moral, considered as a natural human predisposition. Making the substantial difference between moral and fanaticism as anti-moral position, based on the foundation on inner or outer aim as final purpose of a person, the author, relying on Kant's philosophy, recognizes contemporary societies as highly fanatical. Using five elements (ethical superiority, exclusivity, efficiency, enthusiasm and emotive block) he defines Model 5E. As a consequence of Model 5E, the author in the Second Part explains Euthanasia of the Human consciousness as relevant for understanding a position of a fanatic, and after that, he introduces notions of Supreme Authority and Field of total Trust and explains subjective and objective conditions of fanaticism. In the main part, he explains the impact that fanatics have on the natural human morality, with emphasis on difference of influence between Monolithic in "totalitarian", and Diffuse Supreme Authority in "open" societies, equaling moral degradation of a natural Human moral position in both of them. As a basic problem of a fanatic standpoint the author sees the inability of moral self-improvement. Positioning the Highest Good in the field of outer aims, he loses the possibility to value a moral perfection of a person as an aim itself. The author concludes that contemporary "open" societies, based on Protestant values, are the main source of present fanaticism. The author asserts connection between different models of fanaticism, trying to explain similarity of attitudes in them and their mutual interdependence. Using Kant's terms the author tries to reestablish natural moral position as valid toward fanaticism, using them in an

attempt to show connections between Religion seen as a moral need, and position of self-devotion in establishing fanatic scale of values. At the end, the author asserts the possibility of criticizing fanaticism using the tools of Kantian philosophy and Orthodox Christian morality.

Keywords: Fanaticism, Model 5E, Supreme Authority, Field of total Trust, Kant, open society

* Овај рад је примљен 01. маја 2017. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. маја 2017. године.